ततः १।१/२ अंशान्तरिते २१ योजनान्तरितदेशपर्य्यन्त स्थितदेशोर्द्ध्वगः सूर्य उत्तरायणान्तगो गच्छति । ततः पूर्वस्यां पश्चाद्वा तत्समसूत्रपातस्थदेशेऽपि । राशिचक्रञ्च निरक्षदेशोपरि पश्चाद्गत्या भ्रमदपि देवासुराभ्यां सव्यापसव्यगतिमत्तया, निरक्षदेशे क्षितिलग्नमध्यतया च दृश्यते । राशिचक्रमध्यस्थानमेव विषुवस्थानं तच्च सुरासुराणां क्षितिजवृत्तलग्नतया दृश्यम् । तत्र भचक्रे मेषादिषट्कमुत्तरोन्नतं तुलादिषट्कं च दक्षिणनतमत उत्तरमेरुस्थदेवैः मेषादिषट्कमेव दृश्यते तुलादिषट्कं तु भूवृत्तेनाच्छादनात् न दृश्यते । दक्षिणमेरुस्थदैत्यैस्तु तुलादिषट्कमेव दृश्यते मेषादिषट्कं तु भूवृत्ताच्छादनात् न दृश्यते । अतो मेषादिषट्कस्थरविकाः षण्मासा देवानां दिनम्, सूर्यदर्शनयोग्यकालस्यैव दिनत्वात् तुलादिषट्कस्थरविकाः षण्मासाः रात्रिः, सूर्य्यादर्शनयोग्यकालस्यैव रात्रित्वात् । दैत्यानां तु तुलादिषट्कस्थरविकाः षण्मासाः दिनं, मेषादिषट्कस्थरविकाः षण्मासा रात्रिः। निरक्षदेशात् सौम्ययाम्ययोः ६६ अंशान्तरितदेशे तु द्वादशमासा एव दिनम् रात्रिर्नास्ति तद्वासिभिः सूर्य्यस्य सदा दर्शनात् । तथाहि पूर्वापरयोरिव याम्यसौम्ययोरपि उभयत्र ९० अंशपर्य्यन्तदृष्टिप्रचारात् सौम्ययाम्ययोश्च २४ अंशपर्यन्तमेव रवेः परमक्रान्तेरुक्तत्वात् सौम्ये ६६ अंशान्तरितदेशस्थानाम् याम्ये २४ अंशपर्य्यन्तरवेः स्थितावपि मिलित्वा ९० रवेः अंशान्तरालस्थितत्वात् दृष्टियोग्यता । एवं याम्ये ६६ अंशान्तरितदेशस्थानामपि सौम्ये २४ अंशपर्य्यन्तदेशोपरिगरवेर्दृष्टियोग्यता ९० अंशमध्यस्थत्वात् । सौम्ये निरक्षस्थानात् ६९।१/२० पलांशान्तरितदेशे धनुर्मकरराशी न दृश्येते । अतः धनुर्मकरस्थरविकौ द्वौ मासौ तत्र रात्रिः शिष्टादश मासा दिनम् । याम्ये तु तदंशस्थदेशे कर्कमिथुने न दृश्येते अतस्तत्र कर्कमिथुनस्थरविकौ द्वौ मासौ रात्रिः शिष्टादश मासा दिनम् । निरक्षात् सौम्ये ७८।१/२ अंशान्तरितदेशे वृश्चिकादिराशिचतुष्कं न दृश्यते । तेन तत्स्थरविकाश्चत्वारोमासा रात्रिः । शिष्टा अष्टौ मासा दिनम् । याम्ये तु निरक्षात् तथान्तरितदेशे वृषादिचतुष्कं न दृश्यते । अतस्तत्स्थरविकाश्चत्वारो मासा रात्रिः । शिष्टा अष्टौ मासा दिनम् ।

सौम्ययाम्यायनवृत्तयोः सम्पातस्थानं विषुवद्वयं तच्च निरक्षोपरिगतम् । अयनवृत्तञ्च सृष्टिमारभ्य मिथुनान्तात् ६६।८कालेन प्राक् पश्चात् वा एवैकमंशमतीत्य चलतीति अयनशब्दे ३३७पृ० दर्शितम् । अयनवृत्तचलनाच्च तत्सम्पातस्थानादिकमपि भिद्यते । इदानीञ्च पश्चात् २१ अंशचलनम् तेन मिथुनस्य नवमांशे उत्तरायणान्तकालः । धनुषोनवमांशे च याम्यायनान्तकालः । तदनुसारेण तयोः सम्पातस्थानरूपविषुवस्थानद्वयमपि भिन्नम् । इदानीञ्च मीननवमांशे पूर्वविषुवस्थानं कन्यानवमांशे त्वपरविषुवस्थानम् । एवं विषुवायनमध्यगविष्णुपद्यादिस्थानमपि भिन्नम् । अयनञ्च द्विधा सौम्ययाम्यभेदात् । मीननवमांशात् कन्यानवमांशं यावत् सौम्यं, कन्यादशमांशात् मीननवमांशं यावच्च याम्यम् । एते एवायने देवासुरयोर्दिवारात्रिविभागदिनरात्रिमानज्ञानोपयोगि मुख्यतया । धनुर्नवमांशात् मिथुननवमांशं यावत् सौम्यायनं मिथुननवमांशात् धनुर्नवमांशं यावत् याम्यायनन्तु सौम्ययाम्यदिशोरर्कस्य गत्यारम्भकालतया चूडादिषु वर्ज्यावर्ज्यतया गोणं सौम्यायन एव चूडादेर्विधानात् याम्यायने तन्निषेधाच्च तथात्वमिति सि०शि०स्थितम् । इदानीं मीननवमांशरूपविषुवस्थाने च भूवृत्ताद्विनिर्गतः सूर्य्यः क्रमेण मेषादीन् त्रीन् राशीन् ९० अंशान् मिथुननवमांशपर्य्यन्तम् उत्तरोत्तरमारोहन् देवानां पूर्वार्द्धं सम्पादयति मिथुनदशमांशात् कन्यानवमांशान्तञ्चावरोहन् अपरार्द्धम् । एवं कन्यादशमांशात् धनुर्नवमांशान्तं यावत् सञ्चरन् दैत्यानामहः पूर्वार्द्धं सम्पादयति धनुषोदशमांशात् मीननवमांशं यावत् सञ्चरंश्च उत्तरार्द्धमिति विवेकः ।

विधूर्द्ध्वभागस्थितपितॄणाञ्च चान्द्रमासेनाहोरात्रम् । तथाहि सूर्य्याचन्द्रमसोरेकराश्येकांशावच्छेदेन स्थितिकालरूपामावस्या । सूर्य्यस्य चन्द्रोपरिगतया तदानीं तेषां मध्याह्नकालः अतएवामावस्यायां पितॄणां श्राद्धविधानम् स्वस्वमध्याह्नस्यैव भोजनकालत्वात् । पौर्णमास्याञ्च चन्द्रापेक्षया सप्तमराशिस्थतया सूर्य्यस्य तदा चन्द्राधोवर्त्तमानतयाऽदृश्यत्वात् अर्द्धरात्रम् । पुराणादौ चन्द्रात् सूर्य्यस्याधःस्थत्वकीर्त्तनमपि पितॄणां दृष्ट्या पौर्णमास्यभिप्रायेण । तेन पञ्चदश्योरहोरात्रमध्यकालतया कृष्णाष्टम्यर्द्धसमये तेषां सूर्य्योदयः । शुक्लाष्टम्यर्द्धकाले चास्तमनमिति तद्दिनस्य चान्द्रमासरूपता ।

निरक्षदेशात् भूवृत्तस्य पञ्चदशभागपर्य्यन्तमेव सूर्य्यस्य सौम्ययाम्ययोः परमक्रान्तेरुक्तत्वात् । भूवृत्तपञ्चदशभाग३३६ योजनान्तरालोत्तरदेशे तदपेक्षया सूर्य्यस्य दक्षिणस्थत्वे